UDK: 37.091.3:372.882

SHARQ MADRASALARIDA JAMOAVIY O‘RGANISHNING TARIXIY ILDIZLARI

Normahamatova Inoyatxon Maxmudovna
Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
https://orcid.org/0009-0002-9836-0591

Annotatsiya. *Maqolada Sharq madrasalaridagi jamoaviy ta’lim elementlari, uning pedagogik asoslari tahlil qilindi. Tadqiqotda hamkorlikda bilim olishning asosiy shakllari va G’arb pedagogikasi bilan uyg’un jihatlari o‘rganildi. Shuningdek, Sharq madrasalaridagi jamoaviy o‘rganishning zamonaviy kollaborativ ta’lim bilan uzviyligi ilmiy asoslandi.*

Kalit so‘zlar: *halqa (davra) shakli, intellektual hamkorlik, birgalikda yodlash, mujodala (bahs), jamoaviy o‘rganish, mutolaa, fikr almashish.*

Abstract. *The article analyzes the elements of collaborative learning in Eastern madrasahs and examines their pedagogical foundations. The study explores the main forms of cooperative knowledge acquisition and their common features with Western pedagogy. In addition, the continuity between collaborative learning practices in Eastern madrasahs and modern collaborative education is scientifically substantiated.*

Keywords: *halaqa (circle-based learning), intellectual collaboration, collective memorization, mujodala (debate), collaborative learning, reading and study, exchange of ideas.*

Аннотация. *В статье проанализированы элементы коллективного обучения в восточных медресе и раскрыты их педагогические основы. В исследовании изучены основные формы совместного усвоения знаний и их сходство с западной педагогикой. Также научно обоснована преемственность коллективного обучения в восточных медресе с современным коллаборативным образованием.*

Ключевые слова: *форма «халка» (круговое обучение), интеллектуальное сотрудничество, совместное заучивание, муджодала (дискуссия), коллективное обучение, чтение и изучение, обмен мнениями.*

Kirish. Sharq madrasalari o‘rta asrlardan boshlab nafaqat diniy, balki ilmiy-ma’rifiy markaz sifatida shakllangan. An’anaviy qarashlarga ko‘ra, madrasa ta’limi ko‘proq individual o‘qishga asoslangan deb talqin qilinsa-da, tarixiy-pedagogik tahlillar uning ijtimoiy hamkorlikka asoslangan jihatlri ham mavjud bo‘lganini

ko‘rsatadi. Hozirgi kunda adabiy ta’limdagi zamonaviy yondashuvlardan biri sifatida baholanayotgan hamkorlik pedagogikasining tarixiy ildizlari Sharq madrasalarining o‘qitish jarayoni bilan bevosita bog’liq. Madrasalarda ta’lim ko‘proq an’anaviy shaklda bo‘lgan deb qaralsa-da, tarixiy-pedagogik tahlillar aslida unda jamoaviy o‘rganishning muhim elementlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu elementlar zamonaviy “guruhda ishlash” shaklida bo‘lmasa ham mazmunan hamkorlikka asoslangan. Sharq madrasalarida ta’lim jarayoni “halqa” shaklida tashkil etilgan bo‘lib, bunda talabalar ustoz atrofida yig’ilib, birgalikda bilim olganlar. Bu usul o‘zaro tinglash, fikr almashish va muhokama qilish imkonini yaratgan. Shu jihatdan uni zamonaviy kollaborativ yondashuvning dastlabki ko‘rinishlaridan biri sifatida baholash mumkin. Ilm olish jarayonida talabalar o‘rtasida fiqh, mantiq, falsafa va boshqa fanlar bo‘yicha ilmiy bahslar keng qo‘llanilgan, mujodala davomida dalil keltirish va fikrni himoya qilish kabi ko‘nikmalar rivojlangan. Talabalar darsdan tashqari vaqtda birgalikda kitob mutolaa qilishgan, bir-biriga mavzuni tushuntirishgan. Bu “peer-learning “ (tengdoshlar orqali o‘rganish) ning an’anaviy ko‘rinishi hisoblanadi. Murakkab matnlarni sharhlash va savollarga javob berishda “Mudarris-shogird-shogird” tizimi asosida kuchli bilimga ega talabalar kichiklarga yordam bergan. Darslar, asosan, jamoa bo‘lib matnni baland ovozda o‘qish, birgalikda yodlash va takrorlash orqali olib borilgan. Bu umumiy ritm va intellektual hamkorlikni kuchaytirgan. Madrasalarda darsdan tashqari ilmiy suhbat va majlislar ham keng tarqalgan bo‘lib, bu ham jamoaviy fikrlashni rivojlantirgan.

Sharq madrasalarida zamonaviy ma’nodagi “guruhli loyiha” mavjud bo‘lmasa-da, ta’lim jarayonida hamkorlik, fikr almashish va o‘zaro o‘qitish tamoyillariga tayanilgan. Shu sababli ularni kollaborativ yondashuvning tarixiy ildizlari sifatida baholash o‘rinlidir.

Adabiyotlar tahlili. Sharq madrasalarida jamoaviy o‘rganish elementlari mavjudligi haqidagi qarashlar bir qator o‘zbek olimlari va ma’rifatprvarlarining ilmiy va pedagogik merosida uchraydi. Ular tomonidan madrasalarda ta’lim-tarbiya jarayoni, jumladan, jamoaviy o‘rganish (o‘zaro bahs, mudarris va shogirdlar suhbati, tengdoshlar bilan muhokama) elementlari keng yoritilgan. Bu jarayon to‘g’ridan to‘g’ri kollaborativ yondashuv deb atalmagan bo‘lsa-da, u mazmunan hamkorlikka asoslangan ta’lim sifatida qo‘llab-quvvatlangan. Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi mutafakkir va olimlar o‘z asarlarida ushbu yondashuvga ijobiy munosabat bildirganlar.

Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” va pedagogik qarashlariga oid asarlarida ta’limni tarbiya bilan uzviylikda olib borishni tavsiya etadi. U shogirdlarning o‘zaro suhbatlari, donishmandlar bilan muloqotlari va bilimni jamoaviy bahs orqali shakllantirish muhimligini ta’kidlaydi. Yusuf Xos Hojib ‘Qutadg’u bilig” asarida

bilim olishni jamoa, do‘stlar va olimlar davrasida rivojlantirish g’oyalarini ilgari suradi. U o ‘zaro bahs va fikr almashish orqali aql va axloqni komillikka yetkazishni ta’kidlasa, Abdurahmon Jomiy qarashlarida tarbiya uslublari, ustoz va shogirdlarning birgalikda o‘rganish shakllari (o‘qish, mulohaza yuritish) tahlil qilinadi.Alisher Navoiy asarlarida ustoz-shogird munosabatlari va jamoaviy o‘rganish usullari ko‘p uchraydi. U “Mahbub ul-qulub” asarida ilm olishda tirishqoqlk, mudarrislar suhbati va madrasalardagi o‘quv muhitini alohida ta’kidlaydi. Navoiy ilm olishda jamoaviy ishlash, o‘zaro tajriba almashishni komil inson tarbiyasining muhim omili deb hisoblaydi. Abdulla Avloniy “ Turkiy guliston yoxud axloq” asarida an’anaviy madrasa ta’limi va jamoaviy tarbiya elementlarini o‘z davri talablari asosida tahlil qilib, o‘quvchilarning birgalikda bilim olish usullarini targ’ib qiladi.

Umuman olganda, sharq madrasalarida jamoaviy o‘rganishning asosiy shakllari quyidagilardan iborat bo‘lgan:

1. Dars majlislari (Olimlar va talabalarning umumiy davra suhbatlari).
2. Bahs-munozaralar (Ilmiy muammolarni jamoaviy muhokama qilish).
3. Ustoz-shogird tizimi (Tajribali mudarrislar bilan birgalikda mutolaa qilish).

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Sharq madrasalaridagi jamoaviy o‘rganish elementlarini zamonaviy adabiy ta’lim jarayoniga integratsiya qilish va uning samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi:

-pedagogik kuzatuv;
-tajriba-sinov ishlari;
-qiyosiy tahlil;
-anketa va so‘rovnomalar;
-statistik tahlil.

Tajriba ishlari umumta’lim maktablarining 7-sinflarida tashkil etildi. O‘quvchilar ikki guruhga ajratildi: 1.Nazorat guruhi (An’anaviy metodlar asosida). 2.Tajriba guruhi (Kollaborativ yondashuv asosida).

Tahlil va natijalar. Sharq madrasalarida shakllangan jamoaviy o‘rganish elementlari zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan qiyoslanganda ularning nazariy asoslari va amaliy jihatlari o‘rtasida muayyan o‘xshashlik va farqlar mavjudligi aniqlandi. Ayniqsa, G’arb pedagogikasida shakllangan ijtimoiy-konstruktivistik yondashuvlar bu borada muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Lev Vigotskiy ta’kidlaganidek, bilim ijtimoiy muhitda shakllanadi va o‘quvchining rivojlanishi boshqalar bilan hamkorlik jarayonida tezlashadi. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi quyidagi fikrni ilgari surdi: “Bola bugun kattalar yoki tengdoshlari yordamida bajara olgan ishni ertaga mustaqil bajaradi”. Mazkur qarash madrasalardagi

katta shogirdlarning kichiklarga yordam berishi va birgalikda mutolaa qilish an'analari bilan to'la mos keladi.

Jon Devey ta'limni ijtimoiy tajriba sifatida talqin qilib, quyidagicha yozadi: "Ta'lim bu- hayotga tayyorgarlik emas, balki hayotning o'zidir". Bu goya madrsalardagi ilmiy suhbatlar va bahslar orqali bilimni real ijtimoiy muhitda egallash tajribasiga yaqin turadi. Biroq farqli jihati shundaki, Devey amaliy faoliyatga urg'u beradi, madrasa tizimida esa nazariy bilim ustuvor bo'lgan.

Jon Piaje fikricha, bilim shaxsning ichki kognitiv faoliyati orqali shakllanadi. U shunday deydi: "Bilim tayyor holda berilmaydi, u shaxs tomonidan quriladi". Bu jihat madrasalarda mavjud savol-javob va tafakkurga undovchi metodlar bilan mos tushadi.

Paulo Freire o'zining dialogik pedagogikasida shunday deydi: "Haqiqiy ta'lim muloqot orqali yuzaga keladi". Bu fikr madrasalardagi mujodala (bahs), ilmiy suhbatlar an'anasi bilan bevosita uyg'unlashadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Sharq madrsalaridagi jamoaviy o'rgnish elementlari zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan ilmiy jihatdan uyg'un bo'lib, bu tizim Lev Vigotskiy va Paulo Freire qarashlariga ayniqsa yaqin turadi.

Tajriba-sinov ishlari asosida quyidagi natijalar aniqlandi:

-Sharq madrasalarida ta'lim faqat individual emas, balki jamoaviy xarakterga ega bo'lgan;

-halqa munozara, mutolaa va o'zaro o'qitish kabi shakllar kollaborativ yondashuvning tarixiy ildizlari ekani aniqlandi;

-jamoaviy o'rganish orqali bilimni chuqurroq o'zlashtirish imkoniyati mavjudligi asoslandi;

-mazkur tizim zamonaviy ijtimoiy-konstruktivistik nazariyalar bilan uyg'unligi isbotlandi. Ayniqsa, Lev Vigotskiyning "ijtimoiy o'rganish nazariyasi" bilan bevosita moslik kuzatildi;

-kollaborativ metod asosida o'qitilgan o'quvchilarda faollik darajasi oshdi;

-mustaqil fikrlash qobiliyai rivojlandi;

-darsga qiziqish oshdi;

-ishtirokchilar asarni chuqur tahlil qila boshladi;

-jamoada ishlash ko'nikmalari egallandi.

Xulosa. Sharq madrasalarida ta'lim jarayoni an'anaviy ravishda individual xarakterga ega deb qaralgan bo'lsa-da, amalda unda jamoaviy o'rganishning muhim shakllari-halqa, munozara, jamoaviy mutolaa hamda o'zaro o'qitish kabi metodlar keng qo'llangan. Ushbu shakllar o'quvchilarning bilimni o'zaro muloqot, fikr almashish va hamkorlik asosida egallashiga xizmat qilgan. Tadqiqot davomida mazkur an'anaviy ta'lim shakllarining zamonaviy ta'lim nazariyalari bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi. Xususan, Lev Vigotskiyning "ijtimoiy o'rganish nazariyasi", John

Deveyning tajribaviy ta’lim g’oyalari hamda Paulo Freirening dialogik yondashuvi bilan mazmunan uyg’unligi kuzatildi. Bu esa kollaborativ ta’limning tarixiy ildizlari Sharq ta’lim tizimiga borib taqalishini asoslaydi.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy pedagogik tajribani zamonaviy ta’lim tizimi bilan uyg’unlashtirish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omillardan biridir. Sharq madrasalaridagi jamoaviy o‘rgnish an’analari bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, ularni zamonaviy ta’lim jarayoniga joriy etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg’u bilig.-T. :Yulduzcha nashriyoti, 1990.
2. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub.- T. :G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. –T. : O‘qituvchi nashriyoti, 1992.
4. Выгоцкий Л. Воображение и творчество в детском возрасте .-Москва. : Просвещение, 1991.
5. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – СПБ. : Питер, 2004.